بار+ما+سۇن=بارمىسۇن، كىر+مە+گىلار=كىرمەگىلار...

بۇيرۇق رايىنىڭ سوئال شەكلى

پېئىلنىڭ بۇيرۇق رايى شەكلىگە « - مۇ » قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن: بار+اي+مۇ=بارايمۇ، كۆر+مەيلى+مۇ=كۆرمەيلىمۇ، كەل+سۇن+مۇ=كەلسۇنمۇ...

دائىم ئىشلىتىلىدىغان سۆز-ئىبارىلەر

- هازىر ئاڭلاپ يازايلى
- قەغەز-قەلەم تەييارلاڭلا.

ئۆزەڭگە ياخشىلىق تىلىسەڭ، كىشىگە يامانلىق قىلما.

(ئۇيغۇر خەلق ماقالى)

كۆنۈكمە

1- تۆۋەندىكى ئىسىملارنى ئوخشاتما كېلىش بىلەن تۈرلەڭ.

غىزا	تاۋۇز	چاشقان
ئارغامچا	خەنجەر	ئوغۇت
قەلەمتىراچ	داستىخان	شامال
ناۋات	كالا	تومۇر
پەتنۇس	پاقا	بويۇن

2- تۆۋەندىكى سۈپەتلەرنى دەرىجە شەكلى بىلەن ئىپادىلەڭ.

كۆپ	ئاستا	پاكىز
يېڭى	كىچىك	گۈزەل
كەڭ	يورۇق	يېقىن
ئۇزۇن	توغرا	ئېگىز
نېپىز	قىممەت	ئىسسىق

3- تۆۋەندىكى پېئىللارنى بۇيرۇق راي شەكلىنىڭ بولۇشلۇق، بولۇشسىز سوئال شەكلى بىلەن ئىپادىلەڭ. مىسال:

قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. بۇ خالاش مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن: ئال+ اي = ئالاي، كۆر + ەي= كۆرەي، سورا+ي=سوراي....; I -شەخس كۆپلۈك شەكلى پېئىل ئۆزىكىگە « - ايلى، ەيلى، -يلى » قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. بۇ چاقىرىق، تەشەببۇس قىلىش مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن:

ئال + ايلى= ئالايلى، كۆر + ەيلى= كۆرەيلى، سورا+ يلى= سورايلى....

بۇيرۇق رايىدىكى پېئىللارنىڭ I - شەخس بىرلىك ۋە كۆپلۈكىنىڭ ئاخىرىغا « دەپ» پېئىلى بىرىكىپ كەلسە، مەقسەتنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن:

مەن شۇ بالىنى كۆرەي دەپ كەلدىم.

بۇ ئىشتىن سىلىنى خەۋەرلەندۈرەيلى دەپ كەلدۇق.

ئەگەر بۇ خىل شەكىلدىكى پېئىللار « تۇر، يۈر » ياردەمچى پېئىللىرى بىلەن بىرىكىپ كەلسە، ھەرىكەتنى بېجىرىشكە ھازىرلىنىۋاتقانلىقنى، « قال » ياردەمچى پېئىلى بىلەن بىرىكىپ كەلسە، ھەرىكەتنىڭ بېجىرىلىش ئالدىدا تۇرغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن:

ئىشقا ماڭاي دەپ تۇراتتىم.

ئۆيگە قايتايلى دەپ يۈرىمىز.

بۇ كىتابنى ئوقۇپ بولاي دەپ قالدىم.

بۇيرۇق رايىنىڭ II- شەخس بىرلىك شەكلى پېئىلنىڭ ئۆزەك شەكلى ۋە مەجبۇرىي دەرىجە شەكلىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانىنىڭ سىرتىدا پېئىل ئۆزەكلىرىگە « - غىن، - قىن، - گىن، - كىن» ياكى « -ڭ، -ىڭ، -ئۇڭ، -ۇڭ» ۋەياكى « - سىلا، - سىلە» قوشۇمچىلىرىنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. بۇ بۇيرۇق ۋە تەلەپ مەنىسىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن: ئاڭلا-، سۆزلە، ياسات، ماڭغۇز، يېگۈز، يازغىن، ياتقىن، كۆرگىن، كەتكىن، ئىشلەڭ، ئېلىڭ، ئوقۇڭ، ئۆتۈڭ، بارسىلا، ئىشلىسىلە....; II -شەخسنىڭ كۆپلۈك شەكلى پېئىل ئۆزىكىگە « - ڭلار، - ىڭلار، - ۇڭلار، - ۈڭلار» قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. بۇ بۇيرۇق، تەلەپ، چاقىرىق مەنىلىرىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلەن: ئوقۇڭلار، يېزىڭلار، تۇتۇڭلار، ئۆتۈڭلار.....

بۇيرۇق رايىنىڭ III- شەخس بىرلىك ۋە كۆپلۈك شەكلى پېئىل ئۆزىكىگە «-سۇن»، «- غاي، -قاي، - گەي، -كەي» قوشۇمچىلىرىنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. بۇ بۇيرۇق، تىلەك مەنىلىرىنى ئىپادىلەيدۇ. مەسىلەن: يازسۇن، بارغاي، تۇتقاي، كۆرگەي، كەتكەي....

بۇيرۇق رايىنىڭ بولۇشسىز شەكلى

پېئىل ئۆزىكىگە « - ما، - مە » بولۇشسىز قوشۇمچىسىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن: ئوقۇ+ ما+ي = ئوقۇماي، كەل+مە=كەلمە، ياز+ ما+ڭ=يازماڭ،

① ئەسلىي دەرىجە سۈپەت ئىپادىلىگەن بەلگىنىڭ نورمال دەرىجىسىنى ئىپادىلەيدىغان دەرىجە شەكلىدۇر. بۇ خىل دەرىجە شەكلى دەرىجىلىك سۈپەتلەرنىڭ ئەسلىي شەكلى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. مورفولوگىيىلىك قوشۇمچىسى بولمايدۇ. مەسىلەن: ساختىپەز، ئاۋات، سېمىز، چىداملىق، ياخشى، قىزىل، يىراق....

② كېمەيتمە دەرىجە سۈپەت ئىپادىلىگەن بەلگىنى ئادەتتىكىدىن سەل كېمەيتىپ كۆرسىتىدىغان دەرىجە شەكلىدۇر. بۇ خىل دەرىجە شەكلى ئەسلىي دەرىجىدىكى بىر قىسىم سۈپەتلەرنىڭ ئاخىرىغا « - راق، - رەك، -ش، -ۇش، - ۈش، - تۇل» قوشۇمچىلىرىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. چوڭ- چوڭراق، ئېگىز – ئېگىزرەك، ئاق-ئاقۇش، ئېقىش، كۆك- كۆكۈش، قارا- قارامتۇل

③ ئاشۇرما دەرىجە سۈپەت ئىپادىلىگەن بەلگىنى ئادەتتىكىدىن ئاشۇرۇپ كۆرسىتىدىغان دەرىجە شەكلىدۇر. بۇ خىل دەرىجە بىر قىسىم سۈپەتلەرنىڭ بىرىنچى بوغۇمىنى تەشكىل قىلغان سوزۇق تاۋۇشنىڭ ئاخىرىغا « پ » نى قوشۇپ، ئاندىن سۈپەتنى تولۇق ئېيتىش يولى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن: كۆك – كۆپكۆك، قىزىل – قىپقىزىل. باراۋەر – باپباراۋەر، تەكشى – تەپتەكشى، يېڭى – يېپيېڭى.....

④ ئەركىلەتمە دەرىجە سۈپەت ئىپادىلىگەن بەلگىنى سۆزلىگۈچىنىڭ ئامراقلىق ھېسسىياتى بىلەن ئىپادىلەيدىغان دەرىجە شەكلىدۇر. بۇ خىل دەرىجە شەكلى ئەسلىي دەرىجىدىكى سۈپەتلەرگە « - غىنا، - قىنا، - گىنە، - كىنە» قوشۇمچىسىنى قوشۇش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن: تاتلىق- تاتلىققىنا، چىرايلىق – چىرايلىققىنا، چاققان- چاققانغىنا، ئېگىز- ئېگىزگىنە، كىچىك – كىچىككىنە.....

شۇنى ئەسكەرتىش كېرەككى، دەرىجە كاتېگورىيىسىنىڭ يۇقىرىقى شەكىللىرى دەرىجىلىك سۈپەتلەرنىڭ ھەممىسىدىلا ئىزچىل نۇۋەتلىشىپ كېتەلمەيدۇ. بىر قىسىم دەرىجىلىك سۈپەتلەر بولسا ئىككى – ئۈچ تۈردىلا كېلەلەيدۇ.

3- پېئىلنىڭ بۇيرۇق رايى

بۇيرۇق رايى ھەرىكەتنىڭ ئورۇنلىنىش ياكى ئورۇنلانماسلىقى ھەققىدە سۆزلىگۈچىنىڭ بۇيرۇقىنى، خاھىشىنى، تەلىپىنى، ئىلتىماسىنى بىلدۈرىدىغان پېئىل شەكلىدۇر. مەسىلەن:

سەن بار!

يەنە بىر ناخشا ئېيت (ئېيتىڭ).

بۇ جۈملىنى مەن تەرجىمە قىلاي.

ۋاقىت توشتى، ماڭايلى.

بۇ خىل راي شەكلى تۆۋەندىكىدەك ئىپادىلىنىدۇ:

بۇيرۇق رايىنىڭ I- شەخس بىرلىك شەكلى پېئىل ئۆزىكىگە « - اي،- ەي، -ي»